

Од медијског стереотипа до војне интервенције

УДК 32.019.05:070(73:497.11) "1992/1995"

Мр Бојан Б. Димитријевић

У тексту је анализирано стварање негативног медијског стереотипа о „Великој Србији“, и уопште о Србима као негативцима, у последњем рату који је вођен на просторима претходне Југославије. На основу анализе медија, углавном штампе, у периоду 1992–1995. године, аутор кроз примере даје комплексну негативну слику коју су прво пројектовали амерички медији ради припреме сопственог јавног мњења за војни ангажман, стварања потребне кохезије међу европским савезницима и, коначно, ради оправдања за офанзивне акције предузете 1995. године против Републике Српске.

Стереотипи настају на основу предрасуда, као посебан вид проценивања заснованог на погрешним, искривљеним или редукованим представама о некој појави, појединцу или групацији. Често је подела на „ми“ и „они“ сведена на оштро разграничен биполаран однос два супротстављена принципа: позитивног („ми“) и негативног („они“). У дихотомији ми – они, у кризним стањима јављају се општеприхваћене предрасуде, које због сукоба интереса, тешко могу да се оповргну рационалним сагледавањем узрока сукоба и политичких, идеолошких, верских, националних и свих осталих разлика. Разложно расуђивање и критичко промишљање у таквим случајевима мање су привлачни од постојећих или сугерисаних „слика о оном другом“. Стереотипни садржаји се обликују на основу политичке културе и традиције, односно обичаја једног друштва, али и на основу дневнополитичких околности и стратешких интереса. Некада је штампа, и донекле радио, била највећи пропагатор и креатор стереотипа, а у последње време њу умногоме допуњују електронски медији: телевизија и Интернет,¹ који су унели у стварање стереотипа нову димензију: брзину ширења до нивоа глобализације и појачани визуелни доживљај.

¹ Чланак је настао на основу прегледа текстова који се односе на Србе, српске државе, војске и рат на простору СФРЈ у делу америчке и канадске штампе која је излазила од краја 1991. до септембра 1995. године, пре свега из листова који су доступни на компјутерској Датабази. „Academic abstracts“: „Newsweek“, „National Review“, „The Economist“, „Mac Lean/s“, „New Republic“, „US News & World Report“, „The Time“ (у већем броју), „New York Times“, „Dispatch“, „World Press Review“, „Canada & the World“, „Forebs“, „Alberta Report/Western Report“, „Un Chronicle“, „Foreign Policy“, „Saturday night“, „Humanist“ (поједини бројеви), као и на основу ТВ извештаја компаније Си-Ен-Ен који су се односили на Србе и ситуацију у Босни, а били су доступни и на Интернету у периоду крај августа – средина октобра 1995. године.

Моћ светских медија и манипулације медијима, који су на различите начине утицали на политичке односе и одлуке, осведочени су и током протеклог рата на простору претходне Југославије. Наиме, неке појаве и актери увек су приказивани на исти начин, без обзира на околности, што је потврдило неопходност проучавања стереотипа ради разумевања одређених процеса или исхода неких догађаја.

Више пута је потврђено да је истина прва жртва рата. На Западу медији имају велики утицај на јавно мњење, али често и индиректно утичу на креирање званичне политике. Новинари, вођени различитим личним ставовима, пишу или извештавају не само ради информисања јавности већ и ради утицаја на догађаје или процесе одлучивања. Из те нарасле моћи медија – штампе и поготову телевизије, произишла је њихова тесна повезаност с политичким збивањима. Отуда се често тешко може разлучити да ли су неке политичке одлуке изазване појединим догађајима, односно начином на који су представљене у масовним медијима, или је извештавање медија само увод у политичке одлуке и припрема, за њих, јавног мњења. Чест модел који се користи веома је једноставан: подела на „добре“ и „лоше“ момке. Иако прост, тај модел је веома ефикасан, јер убрзо пошто се региструје у медијима и званичници одређене државе проговарају таквим језиком – језиком стереотипа.

Ка негативном стереотипу о Србима у западној јавности

Западни медији, пре свега амерички (али и неколико компанија за односе са јавношћу), заузели су став против Срба и Србије још пре почетка рата у Словенији и Хрватској. Тако је октобра 1990. угледни „Економист“, извештавајући о српском бунту против нових хрватских власти у Крајини и формирању Српске аутономне области, поставио неке негативне премисе на основу којих је, заједно с другим западним медијима, посматрао Србе у рату који је уследио: српску бунтовност, насиље против легитимних власти (у том случају хрватских), оријентацију Срба на Југословенску народну армију (која је углавном српска), самопрокламованост и самоорганизованост српских области. Коначно, све те поставке посматране су кроз контраст између „демократског севера“ (Хрватска и Словенија) и „ауторитативног југа“ (Србија), како је формулисано у том чланку.

За разлику од институција СФРЈ, сецесионистичке републике су имале много организованији пропагандни апарат. Пресудни чинилац био је јасан циљ да се формирају независне државе и велика мотивација за тај чин. Пропагандне акције Словеније и Хрватске умногоме су се разликовале, али им је било заједничко заснивање на манипулацијама и безобзирном коришћењу предрасуда и стереотипног мишљења.² За

² Мр Милан Кољанин, *Пропаганда у оружаном сукобу у Југославији 1991–1992. године*, Зборник *Ратни злочини и геноцид, 1991–1992*, Београд, 1993, стр. 473–476. *Употреба историје – пропаганда у рату у Босни и Херцеговини*

то су користили опробана медијска правила, па чак и услуге одређених западних специјализованих компанија за медије. Њихов пропагандни стил умногоне је био увод у агресивну и искључиву медијску кампању, коју је Запад наставио после ширења рата унутар Босне и Херцеговине, углавном усмерену против Срба.

Медијским ратом који су јуна и јула 1991. водили Словенци против ЈНА, наглашавајући ваздушна дејства, жртве међу цивилима и, пре свега, војничку силу ЈНА наспрам лако наоружаних словеначких територијалаца и милиције, утврђен је даљи ток пропагандног одређења светске јавности ка заступницима целовитости Југославије и Србима уопште. Међутим, рат у Словенији исувише је кратко трајао. Тек у следећој фази, када се сукоб пренео на Хрватску, значајније је укључен западни пропагандни одијум. Тако је, поред осталог, рат у Хрватској вођен великим делом и помоћу медија. Стереотип о цивилним жртвама и јачини ЈНА у односу на наводно ненаоружане хрватске снаге, које су се бориле за независност, користили су хрватски медији, а преузимали су га западни медији првенствено европски, преко којих је доспео у ширу светску јавност. Ваздушни напади и „авио-напади“ на градове, пре свега на Загреб, а посебно „уништавање“ и „разарање“ средњовековног Дубровника, пропраћено недефинисаним стубовима дима и, ту и тамо, сценама разарања појединих објеката, имали су специфичну улогу у мобилисању западне јавности и правдању сецесије као природне последице предочене бруталности.³ Наравно, није се уопште чула српска страна у рату.

Босна – ковачница нових стереотипа

Рат у Босни и медијска подршка муслиманима само је продужетак негативног тренда по Србе. Сукоб у тој републици праћен је јаком пропагандом, са свим одликама ратне пропаганде. Пропагандни рат у тој бившој југословенској републици био је умногоне специфичан, како по аргументацији, тако и по спољним и унутрашњим аспектима, мада се у односу западних медија уочавају основни елементи који су коришћени у каснијим фазама рата у Хрватској. Из чињенице да је Република Босна и Херцеговина постала међународно призната држава произишле су све касније политичке, војне, па и пропагандне акције Запада.

Основне претпоставке односа САД (а тиме и целокупног Запада) према кризи и рату у Југославији јавно је формулисао председник Буш у говору у Колорадо Спрингсу 6. августа 1992. године, када је ситуацију у Босни дефинисао као хуманитарну катастрофу с етничким чишћењима, што је требало да се заустави свим средствима. Због тога је ваљало помоћи „леgitимним владама Словеније, Хрватске и Босне и Херцего-

---

1992–1993. године, Зборник Систем неистина о злочинима геноцида 1991–1993. године, Београд, 1994, стр. 251–254.

³ Карактеристичне словеначке и хрватске пропагандне публикације, штампане на почетку рата, под насловом *The Battle for Slovenia* или *The War against Croatia*.

вине“ и „изолативни Србију економски и политички“, пре свега кроз акције на основу резолуција Савета безбедности УН, да би српска власт „платила стварну цену“ за своју „континуирану агресију“. Међутим, раскорак између Америке и савезника НАТО-а у Европи онемогућавао је акцију против Срба. Удаљеност од Европе, неприпремљеност јавног мњења за директно (војно) укључивање Америке у рат против Срба, различитост и супротстављеност европских интереса и посебан европски сензибилитет условили су ситуацију у којој су САД морале да се окрену „утабавању терена“ за своју акцију. Уосталом, негативно пројектовање „другог“ (стереотип) објашњава се и оправдава потребом јачања унутрашњег јединства заједнице. Тај процес, на другој страни, подразумева постојање идеализоване слике о себи и својој заједници. Тако је подела на „ми“ и „они“ сведена на оштро разграничен однос два супротстављена принципа, тј. на две супротности – на позитивно „ми“ и негативно „они“. У таквој ситуацији медији су били добродошли за ширење позитивних стереотипа о босанским муслиманима, као заточницима вредности које су основ америчког друштва, и негативног стереотипа о Србима, као рушиоцима тих вредности, који би послужили као кохезиони чинилац за савезнике и њихово (војно) дејство. На Западу је Босна и Херцеговина приказана као цивилно друштво равноправних грађана у којем су три нације и вероисповести живе у миру и слози све док није дошло до српске „агресије“ априла 1992. године. Лист „Њу Рипаблик“ утврдио је фебруара 1994. да је сарајевски мултикултурални и мултиетнички „експеримент“ исто што и амерички, и да је „кажњавање Сарајева, кажњавање америчког идеала“. Тако су Срби, као противници идеала америчког друштва, стављени у негативни медијски фокус. Медијска експанзија, у којој је наглашаван негативни стереотип о Србима, готово увек је била претходница других акција Запада, и то у првој фази рата политичких, а у завршној фази рата и војних акција.

Српска „агресија“ и „етничко чишћење“

Ратни пропагатори су у ратовима 20. века користили неколико истих „алатки“. Сваки од тих „кључева ума“, како их називају Алвин и Хајди Тофлер у својој књизи *Рат и антират*, намењен је за коришћење масовних медија како би се усталасале масовне емоције у масовним друштвима, а једна од најубитачнијих оптужби јесте оптужба за злочин.⁴ Већ се у рату у Персијском заливу, 1990. године, показало да је у најубитачнијој пропаганди против Ирачана коришћена теза о ирачкој бруталности и злочинима приликом уласка њихове војске у Кувајт. Многе од тих вести демантоване су после рата као продукти различитих америчких предузећа за односе са јавношћу, али у току ескалације рата нико није доводио у питање такве оптужбе, него су амерички планери рата управо на основу њих припремали своје јавно мњење за ратна

⁴ Алвин и Хајди Тофлер, *Рат и антират*, Београд, 1998, стр. 193–206.

дејства. Тако је чињено и у Босни: „Сарајево и остаци Босне су постали сцена највећег злочина на западу у протеклих педесет година“, „клање у Босни и Херцеговини постаје још дивљачкије“, „силовање Босне (понегде је додавано: и Хрватске, прим. Б. Д.), „српски терор“, „српска бруталност“ и „дивљаштво“, само су део назива навођених ради стварања стереотипа о Србима зличинцима.

Основна оптужба која је наметнута Србима јесте оптужба за „агресију“, а из ње су изведене оптужбе за бруталност, тзв. етничко чишћење, планско силовање, формирање логора за своје противнике, масакре итд. Сви ти елементи били су део стратегије наводног стварања „Велике Србије“, термина стереотипа који је промовисала Аустро-Угарска крајем 19. века. Рат никако није виђен као грађански рат, с одликама верског рата, с комплексним односима између (три) противничких страна, у којем сви актери имају прилику да покажу своју бруталност. Према западним медијима, планирано стварање („сулуди сан“) „Велике Србије“ било је узрок агресије и свих пратећих елемената српске ратне бруталности. У тој униsonoј причи није било места за другачије мишљење. Тако је навођено још у априлу 1992. године (у „Економисту“) да „српске милиције – подржаване од српских вођа из Београда и наоружане од Југословенске армије опколиле су босанске градове и отпочеле нападе на Сарајево и друге босанске градове“. Још у тим најранијим фазама рата установљени су и непрестано коришћени изрази „српска агресија“, „српско освајање“ и „српски терор“, који су проузроковали „трагедију Босне“ и учинили је „државом жртвом“. Рат у Босни проглашаван је као „чист случај српске агресије“, „напад Србије на Босну“ или српско освајање територије насиљем од „признате независне државе“. Српско учешће у рату поређено је с агресијом Немачке на Чехословачку 1938. године или је навођено да се своди на две форме, „обе средњовековне“ и обе „управљене против цивила“: прва је била протеривање цивила, паљење кућа и масакр, а друга опсада градова. Нису изостајале ни оцене да је рат у Босни „сценарио из пакла босанских Срба“ или „најгора агресија у Западној Европи после Другог светског рата“, како је 1995. навео Ворен Цимерман.

Прво помињање израза „етничко чишћење“ (дефинисано је као „безобзирна кампања чланова једне етничке групе да очисте земљу избацујући друге“) везаног за Србе у Босни регистровани смо, у доступном материјалу, у часопису „Економист“ од 9. маја 1992, у тексту „Крв и сузе“, где се описује протеривање муслимана од стране Срба у месту „Хранца“, лоцираном 80 миља североисточно од Сарајева. У следећем броју наведено је да „одреди српских убица чисте муслиманска или мешовита села источно од Сарајева као што су чистили села у Хрватској“. После тога, другу половину 1992. године карактерише масовна употреба тог израза. Тако је постојала „кампања етничког чишћења“, „дивљачко“, „брутално“ или „немилосрдно“ етничко чишћење, „српска освајања и етничко чишћење“, „етничко чишћење великих размера“, „Срби главни починиоци етничког чишћења“ итд. У више случајева као идејни творац политике етничког чишћења означен је

председник Србије Слободан Милошевић, а циљ је био стварање „Велике Србије“. Из таласа оптужби за етничко чишћење прешло се на оптужбе за геноцид. Тако је наведено да „српска кампања етничког чишћења босанских муслимана расте у нову форму геноцида“, који „изазива“ свет и чије је исходиште „Велика Србија“. „Геноцидно стварање Велике Србије“, односно „српска кампања за протеривање или уништавање популације босанских муслимана“ подразумевала је „терор над несрпском популацијом у подручјима насељеним од Срба“, где су „протеривани или убијани, невини, зато што нису Срби или хришћани“. Тако је израз етничко чишћење постао стереотип искључиво везан за Србе, мада су га увелико примењивале (и) друге стране: Хрвати и муслимани.⁵

Уз оптужбе за злочин иде својеврсна демонизација или дехуманизација противника. У ту сврху прављене су и историјске паралеле, најчешће са немачким рајхом из Другог светског рата када се указивало на Србе, односно са Јеврејима и холокаустом када су се поредили муслимани. Приликом поређења са Другим светским ратом рачунало се на снагу симбола и аналогија с ужасним чињеницама из блиске прошлости. Тако су Срби водили „најбруталнији рат после нациера“, „чинећи више штете него што је почињено у Другом светском рату“. Страдања муслиманских цивила поређена су са страдањима Јевреја, па су се у неколико случајева оглашавале и угледне јавне личности које су преживеле холокауст, као Ели Визел, који је позивао да се „заустави крвопролиће у Босни“. Део антисрпске кампање, која је требало да подсети на нацисте, било је усмеравање јавности на српске сабирне логоре.

Механизам стереотипа: игре бројкама и сликом

Сабирни логори организовани за војне заробљенике или за сабирање муслимана из насеља која су, као острва, остала у Републици Српској, били су под лупом западне јавности од почетка августа до краја

⁵ Ратни злочини, „етничко чишћење“ и „српска агресија“ обрађени у посебном зборнику организације „Хелсинки Воч“: *War Crimes in Bosnia and Herzegovina, Vol I-II (Ратни злочини у Босни, том I и II)*, где се на око 780 страна говори махом о српским злочинима из 1991. и посебно, 1992. године (поглавља о етничким чишћењима, насилним пресељењима, таоцима, силовању, масовним убиствима, мучењу у логорима, нападима на хуманитарне раднике и новинаре, разарању, пљачки цивилних, културних и историјских добара итд.). Јавност је посебно узбуркала књига америчког новинара Роја Гатмена *A Witness to Genocide (Сведок геноцида)*, објављена 1993, која је исте године добила престижну „Пулицерову награду“ и привукла пажњу западне јавности више него иједна књига сличних садржаја. Рекламирана је као књига која је „крик за помоћ за Босну... морају да је прочитају сви они који вреднују—цене слободу религијског опредељења и живот као такав“. У њој су описана „сведочења преживелих из логора смрти, убијања затвореника, званична наређења за силовање муслиманских жена и девојака, уништавање више од половине броја дамија“. И мада су ту књигу оспорили неки новинари, посебно из Британије, тврдећи да је написана на основу погрешних или преувеличаних података и представа, она и даље има кључно место у креирању негативног стереотипа о Србима.

1992. године. Најчешће су помињани центри у Мањачи, Омарској, Кератерему, Трнопољу, Челинцу, итд. У њима су, према наводима западних медија, извођене ликвидације, тортуре, туче, изгладњивање и „остале повреде људских права“. Наглашавано је да су посебно муслимански „интелектуалци (доктори, инжењери, лекари, писци)“ били жртве „дневних ритуала батинања“. Сведоци из тих логора који су стигли на Запад („преживели“) оптуживали су Србе да су изградили „мрежу логора“, која је „у структури“ Војске Републике Српске, с наводним „знањем Војске Југославије“. Западни медији се нису либили да те сабирне центре одмах прогласе за „логоре смрти“ или „концентрационе логоре“, и да их пореде с онима у којима су убијани Јевреји за време Другог светског рата. Довођење тих логора у везу са Војском Југославије имало је посебну важност у каснијим оптужбама за наводну ширу стратегију злочина.

Пребројавање жртава „на хиљаде“ пратило је све извештаје о етничком чишћењу и другим српским „злочинима“. Већ 23. маја 1992, ненуних два месеца после преношења ратног сукоба у Босну, западни медији су јављали о 20.000 мртвих, десетинама хиљада рањених и милион људи „без домова“. Број побијених „несрба“ повећавао се до више од 134.000 особа, како је навео „Тајм“ маја 1993, до 200.000 убијених и несталих особа, како се усталило у 1994. години (исти број је навођен као паралела за рат у Хрватској 1991). Маја 1993, када је „Тајм“ објавио своју процену, часопис „Ју-Ес њуз анд ворлд рипорт“ проценио је да је убијено од 20.000 до 200.000 људи. Број расељених, избеглих или људи без кућа већ у августу је „нарастао“, према западним медијима, на два милиона, да би се већ у јуну 1993. оперисало са подацима о око три милиона избеглица. Лист „Тајм“, од 27. јуна 1994, није штедео босанске жртве, па је наведено да има четири милиона избеглица или „етнички очишћених“ уз податак да је побијено „200.000 људи (85% цивила)“. И поред те инфлације расељених лица најчешће је навођен број од два милиона. Стога не треба да чуди што после таквих поигравања са бројем жртава Запад скоро није ни регистровао масован одлазак Срба из Крајине, лета 1995. године. Навикнута на милионске жртве српске „агресије“, западна јавност није обратила пажњу на неколико стотина хиљада српских бегунаца испред хрватске војске. Наводећи поједине области у којима су вођене борбе, западни медији су се често поигравали с бројем (српских) жртава. Тако је процењено да је у једном српском контранпаду на Горажде, јуна 1994, било „700 мртвих и 1.900 рањених“ цивила. Процене у медијима о цивилним жртвама у Сарајеву кретале су се од 10.000 до 11.800 убијених лица, „од којих 1.500 деце“ (оба податка су из априла 1994). Посебно се инекулисало са бројем прогнаних са територије Републике Српске: октобра 1994. наведено је да је „до априла 1994“ од 10 „несрба“ протерано девет, што је чинило 760.000 „етнички очишћених лица“, а већ два месеца касније наведено је да је од 1.730.000 лица која су пре рата живела на територијама које је у рату контролисала српска страна протерано, убијено или затворено 90 одсто!

Из дана у дан, западни медији су доносили слике о ужасима рата, наглашавајући разарања цивилних објеката и жртве међу цивилима, посебно жене и децу. У тој кампањи наглашавана су: „масовна силовања“, „логори за силовања“ и „сексуална мучења“ која су спроводили Срби над својим противницима, углавном муслиманима. Америчка публицисткиња Грејс Халсел, у тексту „Женска тела – бојно поље у рату за Велику Србију“, објављеном у априлском броју часописа „Вашингтон рипорт он мидле ист аферс“, оптужила је Србе за „стратегију геноцида“, у оквиру које је сексуално насиље усмерено на жене и децу. У том тексту навела је да су жртве такве стратегије силовања женска популација од три до 82 године старости (!), на основу сведочења из друге или треће руке. Та стратегија је била срачуната на то да, наводно, младе муслиманке рађају српску децу, и то је ауторка регистровала као још један специфичан циљ „геноцида“ над муслиманима. Грејс Халсел је тврдила да су у специјализованим (српским) логорима, где су држане жене, нарочито малтретиране жене које су имале неки друштвени статус: докторке, правнице, учитељице итд. Колумнисткиња „Вашингтон поста“ Џуди Ман писала је да Срби желе да „униште“ жене које су успеле у „урбаним професијама“ и да их претворе у „трауматизоване жртве силовања и осталих злочина“. Као и у случају жртава етничког чишћења поигравало се бројем жртава, а он није одговарао ни најрастегнутијем броју прикупљених сведочења: једна европска комисија, на челу са извесном Аном Варбуртон проценила је да је реч о 20.000 жена, новинар „Њу Јорк тајмса“ Џон Брнс навео је број од 50.000, док је према професорки права из Мичигена било и „више од 50.000“ силованих жена и девојчица. Од тог броја, навела је Грејс Халсел, затруднело је од 1.000 до 2.000 жена, а од њих је 300–500 родило децу својих силоватеља Срба. На основу таквог одијума, Фред Пелка је у листу „Хјуманист“ употребио термин „фемцид“ против „несрпских жена“ као део стратегије за „уништавање муслиманског и хрватског друштва“.⁶

Починиоци наводних злочина, који су приказивани сликом или речју, увек су били Срби, и готово се нико није запитао о изворима информација и о другим зараћеним странама. Из таквог односа западне јавности настао је глобални стереотип о Србима као негативним јунацима. Да је све остало на медијском стереотипу можда би то била интересантна фуснота у књигама, али такав стереотип је проузроковао у више случајева одређене политичке потезе (увођење санкција, на пример) и био оправдање за предузимање војних операција које су коначно утицале на исход рата и изазвале несагледиве последице по Србе.

⁶ Политика силовања, као део српске стратегије „етничког чишћења“, обрађена је у немачкој публикацији *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina* (Масовна силовања – рат против жена), издатог 1993, а у енглеској верзији то је зборник *Рат против жена у Босни и Херцеговини*, који је издала Александра Стиглмајер, са предговором Роја Гатмена.

Одговарајућим избором наслова и пратећих фотографија такође су поткрепљиване тезе о српским „злочинима“ или „агресији“. Тај тренд је био видљив још у познијим фазама рата у Хрватској, када је насловима сугерисано, на пример, да је „Дубровник постао пакао“. Неки од наслова који су пратили извештаје из Босне то очигледно потврђују: „Насиље“, „Лица патње“, „Закон јачег“, „Масакр на пијаци“, „Лекција срамоте“, „Бања Лука – град страха“ итд. Да су неки западни новинари и насловима сугерисали да се предузме оштра акција против Срба показују следећи примери: „Зауставите Србију одмах“, „Срби су притиснути – али не довољно“, „Казнити Србију“, „Босна – срамота Америке“, „Оружје Босни – Срби још увек побеђују“ итд. Уколико би акција изостала, насловима је сугерисана опасност од Србије: „Будућност – Велика Србија са муслиманским цеповима“, „Стварање Велике Србије“ итд. Избор фотографија којима су праћени такви текстови такође треба да се подвргне специфичној анализи, јер су (премда су статичне, непроменљиве и у рукама читаоца, а опет живи сведоци неке сцене) јаче од телевизије сугерисале српске „злочине“, „агресију“, „лица силованих“, војну слабост муслимана или силу Срба (агресивна – негативна), односно НАТО-а (одбрамбена – позитивна), када се та војна алијанса укључила у борбене операције 1995. године.

Ка новом Нирнбергу

Природан одговор светске заједнице на све те оптужбе било је организовање међународног суда за ратне злочине почињене у претходној Југославији који је одмах у западним медијима прозван новим Нирнбергом. Прва идеја о суђењу онима који су спроводили „етничко чишћење“, као и паралела с Нирнбергом, потекла је од америчког државног секретара Лоренса Иглбергера децембра 1992. године. Он је тада оптужио десет особа: седам Срба (Слободан Милошевић, Радован Караџић, генерал Ратко Младић, Жељко Ражнатовић и тројица мање познатих Срба, оптужених пре свега за злочине у сабирним логорима), два Хрвата (извесни „Адил“ и „Ариф“) и једног муслимана (Адем Делић, наводно командант једног хрватског логора). И том приликом је био очигледан изузетан раскорак на штету Срба. Док су њихови највиши вођи оптужени за ратне злочине, на другој страни су поменути онескурни ликови, од којих двојица само по проблематичним надимцима. „Тајм“ је тада спекулисао да је та листа, можда, у функцији утицаја на гласаче у предизборној кампањи у Србији или, вероватније, америчког настојања да добију подршку за неке своје тадашње кораке у Савету безбедности. Но, без обзира на мотив, чињеница је да су тада именовани вођи босанских Срба и касније проглашени за ратне злочинце (Ричард Голдстон је прочитао 24. априла 1995. да су Караџић и Младић именовани ратним злочинцима). У неколико наврата у штампи су се појављивале изјаве сведока, скривеног идентитета, који су сведочили да су њих двојица лично мучили заточенике (муслимане) или да су

присуствовали егзекуцијама. Као и дотад, нису изостајала поређења са нацистима и Другим светским ратом.

Дискредитовање сумњи у унисоно виђење рата

Изузетно моћан пропагандни кључ јесте дискредитовање пропаганде противника. То се чини под изговором постављања питања слободе медија у земљи која је означена као „агресор“. Тако је српска страна, и њени вођи, пре свега Слободан Милошевић, оптужена за контролу и усмеравање медија. Навођено је да Милошевић има потпуну контролу над југословенском телевизијом, која је „централни део његове политичке и војне стратегије“, да је „Танјуг – инструмент пропагандне машине српског председника“ и да су „београдски медији које контролише Милошевић“ састављени од „експерата за пропаганду школованих у комунизму“. На другом месту по оптужбама нашли су се медији у Републици Српској који су, за Запад, „додавали гориво“ српским „ратним напорима“ и били „оркестрирани“ против муслимана, а у каснијим фазама рата наглашавано је да су САД биле њихова главна мета.

Оптужбе за усмереност противничких (у овом случају српских) медија, требало је, поред осталог, да поколебају и доведу у питање све што долази са супротне стране, или што доводи у сумњу развијену негативну стереотипну слику. Тако су, на пример, сведочење канадског генерала Мак Кензија и његове тврдње да су највероватније муслимани инсценирали случајеве масовних погибија од (наводно српских) минобацачких граната дочекани „на нож“, посебно у америчким медијима. Том Гјелетин, дописник Нешнал паблик радија, у свом тексту „Осуђивање жртве – да ли су муслимани агресори?“, објављеном у листу „Њу Рипаблик“, децембра 1993, оштро је напао Мака Кензија, наводећи да је канадски генерал писао служећи се искључиво српском верзијом, која је „погрешна“, и да је фаворизовао Србе. На његову критику одмах су се јавили и многи други, тако да је канадски генерал убрзо престао да одговара својим острашћеним критичарима. Том Гјелетин, као многи западни новинари, није пропустио могућност да у критици упућеној Маку Кензију окриви Запад што ништа не чини да заустави „клање“ сарајевске деце „у хладним учионицама“. Истовремено, сваки текст или мишљење који би били другачији од установљених и који би доводили у питање устаљени пропагандни однос посебно су означавани као ауторово „лично виђење“. Тако је текст „Рехабилитовати Србију“ од Мартина Ван Хеувена, пензионисаног службеника обавештајне службе америчког министарства спољних послова, који је у листу „Форин полиси џурнал“ био пандан тексту „Казнити Србију“, означен као „ауторово лично виђење“.⁷

⁷ Текст „La Guerre aerienne en Yougoslavie“ о ваздушном рату над Југославијом 1994. године објављен под псеудонимом у француском магазину „Air Action“ („Ер аксион“) добио је редакцијску напомену „Vue du cote Serbe“ (Српско виђење).

У рату у Босни било је и много особених начина за стварање негативног стереотипа о Србима у Босни (Републици Српској) и уопште о Србима. Према западним медијима, Босна и Херцеговина, као држава, била је прави пример „мирне“, „просперитетне“, „мултиетничке културе“ и живота. Босански муслимани, према, „Њусвику“ (август 1992), махом су „светлокоси и плавооки, познатији по исхрани свињетином и нијењу шљивовице, него по придржавању фундаменталистичких погледа“. Градови који су касније постали поприште борби (односно „српске агресије“ или „етничког чишћења“) описивани су на следећи начин: Вањалука и Приједор били су „мирна места“, „тихи градови“ са „баштама“, „улицама са дрворедима и низовима магнолија и шљива“ (?), где су се деца играла најчешће „прескачући конопац“; Мостар је био „прелепи турски град“; Тузла „други по величини индустријски центар“, „где и данас (у рату) хиљаде Срба живе у сигурности“, а Козарац је био „ужурбани индустријски центар“, „просперитетна муслиманска заједница са 22.000 људи“. Осим тога, указивано је да је богатство муслимана који раде у фабрикама или у иностранству провоцирало завист Срба, што је био предтекст за српску освету у рату. Месташца, једва видљива и на детаљнијим географским картама Босне и Херцеговине, добијала су понекад истакнута места у извештајима западних медија. На пример, Ахњићи – „просперитетно предграђе“ Витеза, насељено босанским муслиманима, Нова Касаба – „град у коме су хиљаде муслимана живеле вековима“ или Жепа, „кључна муслиманска енклава“, а касније „опкољени град“.

Случај Сарајева у функцији стварања негативне представе о Србима на Западу посебно је илустративан. Западни медији, по правилу, непрестано су понављали мит о Сарајеву пре рата и пре српске „агресије“ и „опсаде“. За њега су коришћени епитети попут: мултиетничко, мултикултурално, космополитско, цветајуће итд. Сарајево је тако било „срећна мешавина муслимана, хришћана и Јевреја“ (понекад је додавана и категорија „национално недефинисаних“ или „архитектонски драгуљ Балкана“. Према том миту, у тој вароши су три нације живеле успешно интегрисане, или једна уз другу мирно, „вековима“. А онда је дошао април 1992. и (рурални) Срби су уништили тај идеални поредак ствари.

Иако је било места по Босни око којих су се водиле знатно теже борбе и која су претрпела већа разарања, она нису могла да конкуришу миту о „опсади“ Сарајева. Јер, термин „опсада“ звучи драматичније него неки други, па је на њему инсистирано без обзира на то што није имао везе с реалношћу на терену. Према извештајима западних медија, „опсада“ је готово увек укључивала „терористичко“ артиљеријско бомбардовање и „гранатирање“ града, посебно школа или болница – цивилних циљева. (Слично је било када су српске снаге кренуле у контраофанзиву на Горажде. Тада је, према западним медијима, дола-

зило до „гранатирања болнице, уништавања стерилизоване опреме, убијања пацијената и хирурга, уништавања система за воду“.) Око „руина Сарајева“ или „града на ивици смрти“, у којем је било „преосталих 300.000 становника – највише муслимана“, стезао се тако „гвоздени обруч“ „крваве опсаде која се руководила са Пала“. Такве слике рата довеле су и до стварања термина „урбицид“.

Случајеви масовних погибија цивила од (неидентификованих) минобацачких граната посебно су фокусирале случајно затечене ТВ екипе, а такви догађаји су одмах затим коришћени као повод за политичке акције: за проглашавање санкција против Србије и Црне Горе 1992, или за операцију ваздушног удара на положаје и инсталације Војске РС 1995. године. У време када је под притиском Запада ВРС морала да повуче своје тешко наоружање око градова на одређену раздаљину, српску тешку артиљерију у извештајима су заменили српски снајпери. Тако су Срби опет наставили да „сеју смрт по Сарајеву“. Искључивање воде или струје такође је проглашавано за оружје српских опсађивача, и то је називано „стратегијом постепеног давлeња града“. Ипак, и поред свега, извештавано је: „дух Сарајева уздиже се изнад руина“. Српски делови Сарајева уопште нису постојали за западне медије, и о њима и патњама тамошњег становништва Запад није сазнао ни слова све док их Срби нису напустили пролећа 1996. године.⁸

Један британски војни посматрач приметио је да су амерички, и уопште западни медији (штампа, телевизија итд.), били веома „сарајевоцентрични“, и да је за већину њих Сарајево било Босна у целисти. Они су, једноставно, на основу вожње од свог пребивалишта у том граду до неког од пресцентара могли да извештавају о рату. Готово да нису ни морали да мењају трасу, да би њихови читаоци добили другачији извештај. Тако је Сарајево постало главно ратиште, и мало се ко од њих кретао изван тог места или заштићених праваца на територији коју су користили муслимани. О одласку на неку од супротних страна, у Републику Српску или Херцег-Босну, мало ко је размишљао или се мало ко усуђивао.⁹

⁸ Опсада Сарајева је била омиљена тема за многе публицисте, пре свега због тога што се боравећи на једном месту могло написати довољно драматично штиво. О томе сведоче и следећи наслови књига са тематиком „опсаде“ Сарајева: *Letters from Sarajevo: Voices of a besieged city* (Писма из опкољеног Сарајева – гласови из опкољеног града – Ана Калади), *Sarajevo Daily: a City and its newspaper under siege* (Дневно Сарајево – град и његове новине под опсадом – Том Гјелетин), *Exodus of a City* (Егзодус града – Џевад Карахасан), *Zlata's diary: A Child's life in Sarajevo* (Златин дневник – живот једног детета у Сарајеву – Злата Филиповић, проглашава за „сарајевску Ану Франк“), *A Portrait of the Siege* (Портрет опсаде – фото-збирка), *Sarajevo, a War Journal* (Ратни дневник – Златко Диздаревић), *Quick and dead, Under siege in Sarajevo* (Брз и мртав – под опсадом у Сарајеву – Јанин Ди Ђовани) итд. Већина тих публикација одише негативним односом према Србима, изграђеним кроз инструменте креирања стереотипа у медијима и већ регистрованом „сарајевоцентричношћу“.

⁹ Rod Thornton, *A Conflict of Views: The Press and the Soldier in Bosnia*, South Slav Journal Volume 15, № 3–4 (57–58).

Исти страни ратни сведоци указивали су на примеру Сарајева на еукоб село – град, као и на то да многи Западњаци не разумеју то што српски артиљерци, махом из околних села, бесомучно гранатирају неколико вишеспратница без икаквог војног значаја. Међутим, многи од новинара или публициста користили су ту ратну специфичност на другачији начин: помоћу ње је креирана слика према којој су Срби агресори („лоши момци“) „рурални“, „брђани“, „људи са планина“, а муслимани браниоци („добри момци“) „урбани“, већином из средње класе, што је посебно коришћено у случају Сарајева. Саговорници западних медија били су глумци, новинари, банкарски службеници, професори универзитета, сликари. Да је реч о „средњој класи“ посебно је и непрекидно наглашавано, као и то да су ти људи углавном рођени у мешовитим браковима (између припадника разних нација и вера), а они су, опет, венчани или су у вези с партнерима из других верских или националних група. Наравно, такав приступ је наилазио на добар пријем у америчком друштву, изграђеном на истим основама. Насупрот таквим мултикултуралним и мултиетничким Босанцима (знатно ређе и углавном у војном смислу, или када се прича селила изван урбаних места, коришћен је израз „босански муслимани“, а готово се на прсте може пребројати коришћење израза „муслимански Словени“) стајали су Срби, односно „босански Срби“ (знатно ређе Срби из Крајине, крајишки Срби, хрватски Срби). Они су најчешће проглашавани за рурални део становништва („велика већина су сељаци без политичког искуства, али са великим способностима за тешка предузећа“ – „Тајм“, мај 1993), посебно у случају Сарајева, где је то било најизразитије и најближе оку представника западних медија. Углавном, само тројици Срба навођено је предратно занимање: др Радовану Караџићу (психијатар и песник аматер), др Николи Кољевићу (шекспиролог) и Јовану Заметици (британски ђак који је похађао лондонску школу економије). Српско верско одређење – православље, није никада тумачено негативно, али је православна конзервативност сугерисана фотографијама верских обреда, нарочито када су биле присутне водеће српске личности (Караџић, Младић). Стереотип Срба као негативаца сугерисан је описима њихових дела: „етничког чишћења“, „силовања“ и „агресије“, а оно што у новинским извештајима није могло да дочара, често злурадо, око камера, надомештано сликовитим приказима Срба. Стереотип Срба кретао се у два правца, који су коришћени према потреби. Један је био изразито негативан, готово према моделу савремених америчких филмова, а други крајње конзервативан, са одређењима карактеристичним за раније епохе.

У првом случају Срби (војници ВРС) портретисани су према елдећем (филмском) моделу негативаца: на различитим чек-поинтима, где контролише пролазнике, махом оне са Запада, наоружани српски борац пуши цигарете, најрадије „Марлборо“, а у паузи листа хумористичке или порнографске магазине; понегде је брадат, дугокос, са мртвачком заставом и симболима, и чита „Солдер оф форчун“ за

милитаристичке „модне детаље“, баш као што је описан Славко Алексић на положајима око Сарајева (према том моделу понекад су представљени и Хрвати, посебно ако су били у сукобу са муслиманима, као, на пример, око Мостара). Српски артиљерци, опет најчешће око Сарајева, али и многи други борци са којима су новинари или припадници снага УН (најчешће смо наилазили на канадске извештаје) долазили у контакт, приказивани су, најчешће, као даноноћно пијани, тако да мировњаци (Канађани) имају муке да се привикну на њихов начин преговарања и заливање сваког сусрета ракијом. Тако новинару „Дејли телеграфа“ Срби на Палама, уз смех, дају фишек пун чварака да понесе „онима доле“, док други „само за њих“ испалају артиљеријске пројектиле према граду. У акцији српске трупе пљачкају (краду тракторе, новац и накит), уништавају експлозивом куће „несрба“, лошег су морала и „имају велике губитке који се чувају у тајности“. Али, ни српски цивили нису ни издалека као они цивили које Запад подржава. Српкиња у црини, која једном западном новинару код Братунца указује на гроб свог измасакрираног сина или мужа, није ништа друго него „хистерична жена“.

У другом случају Срби су дефинисани као они који „убијају без милости а умиру без жалбе“, пре свега зато што су „покренути заједничким племенским инстинктима и скоро параноидним осећајем да је свет у завери против њих, нису спремни за разговор и дискусију“ (новинар „Мак Линза“). Срби и њихов поглед на рат представљени су на следећи начин: влада „општа увереност да су у праву, не могу да верују да их свет види као Хуне данашњице; они су тврдоглави у самоодобравању“. Неки су видели Србе „као Ирце, народ који верује да им је историја доделила прљаву улогу“, а други новинари су писали да Срби верују у своју „историјску мисију“. Српски „зилоти се виде као крсташи за веру“, и не само они: „мишљење да им је рат наметнут и да воде одбрамбени рат је опште од прашинара у рововима до Радована Караџића“. Новинари са англо-америчког Запада оптуживали су Србе, пре свега, за српски екстремизам, фатализам, самоуверење пред претњама НАТО-а и САД, мржњу према Западу и, коначно, за „српску параноју“ и „хистерију“ у којој су Срби од распада Југославије.

Побуњеници и њихове вође

Сличан модел је примењен и у портретисању вођа, влада и армија. Влада БиХ, с Алијом Изетбеговићем на челу, као и њена армија, означена је као „предоминантно-муслиманска“, углавном мултиетничка. Сарајевске власти су „секуларне“, понекад „модераторске“ или „мирољубиве“. Армија БиХ, „слабо опремљена и одевена“, у каснијим фазама је чак „спремна да прими војнике (из ВРС) ако нису били укључени у ратне злочине!“ Коначно, стално је помињан и аргумент да су муслимани „најбројнији“ а „најслабији војно“, и да, сходно томе, „трпе највеће територијалне губитке“ и „пате од највећих људских губитака“.

На другој страни, српске вође и војска портретисани су са много више епитета. Тадашњи председник Србије Слободан Милошевић највише је негативно описиван у периоду док је активно подржавао врх Републике Српске, међутим, после његове промене у политичком држању, као и после подизања оптужница за ратне злочине, челно место су заузеле вође босанских Срба др Радован Караџић и генерал Ратко Младић. Слободан Милошевић оцењиван је као човек са „централном улогом у режирању балканске трагедије“, „организатор рата“, са „безобзирним“ циљем да изгради „Велику Србију“ кроз „етничко чишћење“ и „политику силе“. Стога није чудо што је Милошевић називан „касапин из Београда“, „Србијин лош сан“ и „криминални вођа“, а понегде је упоређиван са Хитлером или Франкенштајном. Примећено је и да „мајсторски користи разлике између великих сила“.

За разлику од Милошевића, Радован Караџић је, још пре избијања рата у Босни, називан „вођом (босанских) Срба“, а у описима је доминирала његова проседа разбарушена коса. У каснијој фази, а нарочито после стављања на листу ратних злочинаца, Караџић је постао „полудели соко“, „касапин Сарајева“ и човек који је „претворио Босну и Херцеговину у касапницу“. Ворен Цимерман га је називао „монструмом следеће генерације, Хајнрихом Химлером“. Исто важи и за генерала Младића, „Србина који наређује пуцњаву“ (мада „не носи лично наоружање, по чему је он вероватно једини ненаоружани човек у целој војсци босанских Срба“), „српског најопаснијег човека“, „поносног националисту који је мотивисан жељом да очисти све трагове... муслиманског живота на ономе што он види као српску територију“. Током великог дела рата он је био само интелигентни „војни вођа босанских Срба“, а после стављања његовог имена на списак одређених за Хашки суд постао је „супер ратни злочинац“, „звер од Босне“, „безобзиран“, „високо интелигентан и екстремно виолентан“, „оркестратор српске тактике у Босни“, „српски војни газда“ итд. Од ваздушних напада на Републику Српску, септембра 1995. обојици српских вођа, уз све епите, додавано је и да је реч о „ратним злочинцима“.

Вођство Републике Српске називано је „тврдоглавим“, „среброљубивим“ и „надуваним својим успесима“, а Пале су биле „планинско упориште босанских Срба“, њихов „мали главни град“ и „политички штаб“. Република Српска је ретко називана тим именом, а ако се то десило додавано је „самопрокламована“ и „самокреирана“, што је важило и за Скупштину или Владу. Углавном је говорено и писано о томе да је две трећине, 70 или 72 одсто БиХ у рукама Срба који чине „мање од једне трећине популације“. Тај проценат територије је увек био: „освојен“, „заузет“, „приграбљен“ или „под контролом“ Срба и њихове војске. На тој територији, без обзира како би је назвали, циркулисао је „безвредни динар“, економија је била „уништена“, „ниједна фабрика“ није радила, владале су тешкоће у комуникацијама, а „несрби“ су били изложени протеривању, што је праћено бројним примерима, најчешће из области Бањалуке или североисточне Босне.

(Интересантно је да је у западним медијима које смо прегледали српска Херцеговина потпуно запостављена и да нема ниједног сведочења са тог терена, као ни са терена источне Славоније – РСК).

Слично је стање, према тим медијима, било у Србији и Црној Гори, које су обједињене у „крњу“ или „огризак Југославију“. Србија је „исцрпљена“ санкцијама, армија „фрустрирана“, „клизи у социјални и политички делиријум“ (јун 1993), у њој „модернизација ишчезава“, влада „улично насиље“ и „кријумчарење“. Од јавних личности помињани су углавном Војислав Шешељ, „лидер екстремне националистичке радикалне партије“ или Аркан, „најжешћи српски паравојни вођа“. Опозиционо мишљење смештено је у „београдске дисидентске кругове“, махом сачињене од представника „средње класе“. Веома је индикативно да је у већини случајева када је помињана Србија навођена криза на Косову. (Терминологију у предоченим визијама косовског проблема требало би посебно анализирати према најновијим догађајима.) Црна Гора се углавном успутно помиње као Србијин „партнер“ или „савезник“.

За Војску Републике Српске, која је ретко називана тим именом, често су коришћени изрази: „српска милиција“ или „српске паравојне снаге“. Зависно од тренутне потребе, она је сматрана одлично наоружаном, са одличном противавионском и радарском одбраном везаном у систем са Војском Југославије, или је проглашавана за „малобројну, недисциплиновану, немотивисану и слабо везану са Србијом“, односно „за нерегуларну армију... федерацију различитих јединица, свака са својим циљевима“. У вези с таквим оптужбама навођене су понекад и речи бивших команданата и наводне изјаве да је ВРС у хаосу и честим побунама.

Дефинисањем обе стране, углавном према наведеном моделу, долазило се до више пута понављане дихотомије у западним медијима: с једне стране је била „од муслимана предвођена босанска влада“, а на супрот њој стајали су „српски побуњеници“.

Срби у Крајини – браћа по стереотипу

Мада поштеђени челног места у западној штампи, резервисаног за босанске Србе, и Крајишници су често смештани у негативни стереотип о Србима из Босне. Међународно признавање Хрватске и њених граница, као и стереотипи настали у рату 1991, били су пресудни да и крајишки Срби стану уз бок „лошим момцима“ из Босне. Тако је „српска популација у Хрватској (као и у Босни) прокламовала формирање независне српске државе у оквиру Хрватске“. Хрватској „већини која је имала у рукама независност“ супротстављена је „српска мањина која је имала у рукама оружје“. Њихова „паравојна држава“ Република Српска Крајина, била је такође „самопрокламована“ и, углавном, реч је била о „1/3“, „27% територије“ Републике Хрватске коју „контролишу“ или коју су „окупирали“ српски „побуњеници“. Стереотипно

етничко чишћење и ту се догодило, па се од некадашње „половине Срба“, протеривањем несрпског становништва дошло до бројке од „91% Срба“. Насупрот томе, у другим извештајима је навођено да је и поред етничког чишћења још увек остало „30% Хрвата“. Та српска држава такође је виђена као део српске стратегије „стварања Велике Србије“, а процена Запада је била да та српска „танка“ република нема могућности „да преживи сем као део Велике Србије“.

Заједничка акција две српске војске на Бихаћ и околину, новембра 1994, проузроковала је да западни медији окрену своја пропагандна оружја против Крајишника. Амерички амбасадор у УН Мадлен Олбрајт, у свом говору, оптужила је „такозване крајишке Србе“ да су „повредили суверену територију Босне и Херцеговине“, наводећи да тај акт „може да утиче на владу Хрватске да и она интервенише“.

Западни медији су посебно цинично прокоментарисали хрватско заузимање територије Западне Славоније маја 1995. године. Претходно припремљена извештајима о хрватским спаљеним кућама „немачког типа“, раскопавању хрватских гробова и „пуштању изгладнелих паса“ на земне остатке Хрвата, као и описима „негостољубивог“ Книна, „грубих“ српских „милиционера“ и колективне параноје која је захватила и крајишке Србе, јавност готово и није регистровала хрватску бруталност и масакре цивила. „Економист“ од 13. маја 1995. одбацио је српске тврдње да су хрватски војници ликвидирали заробљене војнике и цивиле проглашавајући те злочине „наводним масакрима“. Новинар тог листа је тврдио да су сви које су Срби прогласили „несталим“ у ствари на сигурном, и да се враћају кућама, а остатке кола и покућства на друмовима назвао је „патетичним“. Према њему, жртве су били тридесетак „бежећих Срба“, „убијених у међусобној размени ватре“ са Хрватима. Сликком и речју потпуно је стављен у средиште интересовања српски ракетни напад на Загреб, који је медијски засенио злочине хрватских снага над српским цивилима у бекству. Са приметном радошћу, крајинска војска је од тада називана „пораженом“ армијом, уз навођење да су крајинско руководство и народ сањали „снове који се претварају у ноћне море“.

Контаминација српским стереотипом

Негативни стереотип, везан ексклузивно за Србе, нису могли да избегну ни они који су се у појединим ситуацијама нашли, са њима војно и политички на истој страни, конфронтирани с муслиманима. Босански Хрвати су, иначе, страна у рату о којој је најмање писано. Они су побуђивали интересовање углавном само онда, када су ратовали са муслиманима, и то у зонама које су западним медијима лако доступне (Мостар, на пример). О Хрватима из централне Босне, епицентра босанске средњовековне државе и фрањевства, долазили су гласови само када су се њихове снаге (Хрватско вијеће обране) сукобиле с муслиманима (1993). Тадашње хрватске акције дочекане су сличним

одијумом каквим су пропраћени српски потези, а када су понегде заједно са Србима координисали своје војне операције („фуриозни српско-хрватски напад“), западни медији су кретали у напад на то „нечасно савезништво“ против муслимана. Нису изостајала ни поређења из Другог светског рата, па је тако у једном листу написано да је реч о пакту „као Молотов–Рибентроп“ да би се поделила Босна, односно територија коју су контролисали муслимани, која је имала „улогу Пољске“. Свакако, на сличном фону биле су и критике наводно договорене поделе БиХ између Срба и Хрвата, коју су у тајности припремили председници Милошевић и Туђман.

Сличан случај био је и са аутономном облашћу у Западној Босни са центром у Великој Кладуши, на чијем челу је био контроверзни Фикрет Абдић. Западни медији су потпуно игнорисали постојање те муслиманске територије, која је била реалност од првих сукоба у Босни и Херцеговини. Насупрот томе, наводно толерантно стање у Тузли је увек наглашавано као пример позитивне опозиције властима у Сарајеву. Чини се да је и ту однос са Републиком Српском био пресудан. Пошто је Фикрет Абдић, окружен двома српским републикама, морао да кооперише са Србима, то се и на њега обрушила западна пропагандна машина. Оптуживан је да преговара и са Србима и са Хрватима, да је „политички опортуниста“ и „популиста“ и муслимански „побуњеник“, а његове присталице често нису идентификоване национално и верски (били су само Абдићеви „следбеници“). Тај „муслимански бизнисмен“ био је у средишту интересовања западне јавности у време српске контраофанзиве на „бихаћки џеп“ у јесен 1994. године, када је оптуживан да је „могућа српска марионета“ ако Срби заузму Бихаћ. Тада је називан „муслиманским одметником“ који ратује са снагама „владиног 5. корпуса“, „индустријалцем и господарем рата“ и да има сепаратни мир са Србима. Посебно је интересантно да је Британца лорда Овена у то доба оптуживала америчка штампа да је покушавао да се помоћу афирмације Фикрета Абдића конфронтира са властима Алије Изетбеговића у Сарајеву. Дакле, ни Абдићев реалнији однос према Србима, ни његов верски секуларизам нису учинили да не буде захваћен негативним стереотипом.

Стереотипи мобилишу Запад на акцију

Још од друге половине 1992. године западни медији су апеловали на акцију да би се помогле „главне жртве“ рата („српске агресије“) у Босни: муслимани. Наводно, због српске „агресије“ и „злочина“, „кроз Европу и Северну Америку“ ширили су се „стид и бес“ који су терали „влада на акцију“. У једном тексту је писало да су на „патњама Босне, првом тест-случају кохезије после слома Совјетског Савеза, велике силе пале“ на испиту. Лета 1992. вође Јеврејске комуне су посетили Белу кућу и у разговору са саветником председника Буша за националну безбедност Брентом Скоукрофтом предложили да САД предузму

„ваздушне нападе или друге пажљиво циљане војне операције“ да би се „казнила Србија“, ако Слободан Милошевић не отвори сабирне логоре, „који многе Јевреје подсећају на нацистички холокауст“. Слично је предлагао и амерички историчар, професор на Јелу, хрватског порекла, др Иво Банац, који је у тексту „Како зауставити Србију“, септембра 1992, предлагао и конкретне циљеве за стратешко бомбардовање Срба. Ти апели су налазили плодно тле у одлазећој Бушовој политичкој гарнитурџи, да би по доласку Клинтонове администрације САД и званично промовисале своју политику заштите муслимана. Међутим, у Европи је анимирање савезника било знатно теже, поготову када су њихове снаге узеле учешћа у снагама УН на терену Босне. Много реалистичнији Британци или Французи оптуживани су за „перверзност“ у свом односу према ратној ситуацији на терену, па је агресивна западна пропаганда стварањем стереотипа о Србима као „лошим момцима“ добродошла за придобијање ширег западног мњења.

Мада је медијска подршка за саме муслимане била спора и невољна, била је темељита и имала је одређени ритам. Крајем 1992. године у медијима је говорено да амерички војни врхови саветују политичке кругове да се држе става да не предузимају никакве војне акције, али да се „јавно мњење од САД до Холандије покреће у правцу ка одобравању интервенције“. У 1993. години медији су предузеле изузетну офанзиву и позивали на акцију: „Тајм“ је маја 1993. наводио да „за многе Американце хорор у Босни је модерни холокауст, који носи моралну обавезу да (САД) интервенишу“. Изграђивање негативног стереотипа о Србима на основу појмова „агресија“, „етничко чишћење“ и „силовање“ у току друге половине 1992. било је, пре свега, усмерено на придобијање сопственог јавног мњења. О томе сведочи објављена анкета, уз текст у којем стоји наведена реченица, на узорку од 1.000 испитаних америчких грађана, према којој је за интервенцију њихових снага у Босни било 36 одсто, а 52 одсто испитаника било је против. Следећа фаза током 1993. била је пропраћена сталним апелџима западне штампе, уз постављање питања „ко ће да заустави Србе!“, или предочавање да „ако Срби добију рат, могућност ширења рата расте“ („Тајм“, август 1993), односно да је „неопходно да се предузме силовита акција против Срба, ако они не престану са њиховим нетолерантним понашањем“, да поред „најкрвавијих напада... НАТО још увек прича...“, и да „документовани српски злочини против хуманости... остају некажњени“. Амерички новинари су ватрено критиковали политику своје државе према Босни, наводећи да је она била „серија грешака, која је довела до најгорих могућих резултата“. „Невољност“ САД и Европе само је „охрабрила српску агресију“, а Срби су остали „неимпресионирани претњама о казни“ (август 1994). Здружени српски контранапад на област око Бихаћа био је прилика да се стереотипизује „западна импотенција“ насупрот „српским нападима“.

Срби су посебно оптуживани да користе „импотенцију“ Уједињених нација. Однос са снагама УНПРОФОР-а на терену у Босни постао је

следећи стереотип, који је коришћен за стварање офанзивне кохезије на Западу. Снаге УН углавном су представљане као „лако“ или „слабо“ наоружане, под „лошом командом“ – мада су на њиховом челу били искусни официри британске или француске армије (Легија странаца), и да је много од „њихове опреме старо и неадекватно“, да су изложени „пљачки“, а Срби их често „држе као таоце“ и „киднапују“, па их, на линијама додира, осим оружјем, изазивају сталним „позивима на ракију“.

Однос САД посебно се искристалисао у 1995. години, у којој су њихове снаге кренуле у акцију ваздушних напада на Србе у Босни. Једно непотписано мишљење објављено у листу „Њу Рипаблик“, децембра 1994, сведочи о ставу Америке: „Српска војска је само српска војска, а ми смо Сједињене Државе. Ми имамо снаге да зауставимо српско напредовање, не искрцавајући америчке снаге, већ нападајући српске позиције из ваздуха, и помажући Босанце да прибаве снагу која им је потребна за њихову одбрану, и успостављањем тона за прави одговор на геноцид“. Каспар Вајнбергер је месец дана касније писао „да је потребно успоставити коалицију као и у рату у Заливу и рећи Србији да ће њени војни циљеви бити немилосрдно бомбардовани од ваздухопловстава под америчком командом, ако Србија настави нападе на цивилну популацију... Ово ће сачувати десетине хиљада живота и служиће као упозорење будућим агресорима“. Тиме као да је дефинисана акција предузета у лето 1995. године.

Да су стереотипи о негативности Срба имали улогу у припремању америчких снага које су узеле учешћа у ударима на Србе током 1995. године сведоче и изјаве америчких ваздухопловаца који су из базе Авијано, у Италији, дејствовали по српским положајима. Пилот авиона F-16, америчког 510. сквадрона, са надимком Гунз, објаснио је своју мотивисаност за нападе на српске положаје септембра 1995. године на следећи начин (у оквиру акције „Делиберејт форс“, која је била испровоцирана наводним минобацачким нападом на Сарајево у којем је страдало 38, а рањено око 100 грађана): „Циљање на невинне људе од стране српских терориста је неприхватљиво. То је тежак посао, али ми радимо оно што је право. Враћамо земљу невином народу који је био изложен терору“. Командант 555. сквадрона, у истој бази, потпуковник Стефан Хуг, у одговору на исто питање говорио је о „сталним вестима о незамисливим злочинима босанских Срба против босанских муслимана, о етничком чишћењу, грозним масакрима цивила, силовањима и тортури“ које су мотивисале његове пилоте да крену у акцију.¹⁰ У „војничком водичу“ који је израдила Команда америчких снага у Европи за своје припаднике који су од децембра 1995. стизали у Босну ради учешћа у мултинационалним снагама ИФОР-а, навођено је већ стерео-

¹⁰ Потражити на Интернету: USAF Europe, USAF Air Force News Service, извештаји од 12. септ. 1995, Aviano Continues to support Deny Flight, и од 19. септ. 1995, Pilots gets first combat experience.

тично виђење о српској „агресији“, жртвама итд., али је на специфичан начин протумачена историја нашег поднебља (између осталог, наведено је: „Аустро-Угарска је у покушају да заустави српски експанзионизам у 1914. прогласила рат Србији“. Тако су последњи догађаји постали призма кроз коју се сагледавала ранија историја.¹¹

*
* * *

Стварање медијског стереотипа о Србима испунило је своју пројектовану функцију. Америка, као глобална сила, добила је оправдање за своју војну акцију и кохезију својих европских савезника, али и за даље ширење НАТО-а на Исток. Срби су били кажњени, на опште одобравање. Улоге „жртава“, „агресије“ или „етничког чишћења“ биле су слободне за нове актере све до 1998. године. Посезање за глобалним стереотипима о Србима као негативцима, на истим моделима, дешава се поново у случају најновије косметске кризе.

¹¹ Посебну пажњу обичне али и стручне јавности привукла је књига Ноела Малколма *Bosnia, a Short History* (Кратка историја Босне), издата 1994. године. Оцењена као „прва комплетна историја Босне од постанка до данас“, „компресована и јасно писана“ „научни производ“, „један од ретких радова који су импресионирали критичаре“ са „разноврсним изворима и јасним језиком“. Аутор је, иначе, нескривено наклоњен муслиманима, као босанском сегменту који је заточник босанске средњовековне државе. Оптужује Србе за агресију и у прошлости, на пример: наводи да су Срби по уласку у Босну 1918. „убили 1.000 људи, спалили 76 жена и разорили 270 села... Најгори су били Срби из Србије“ итд. Југословенска република БиХ посматра се кроз окоштали стереотипи „мултикултурно друштво, микрокосмос југословенске федералне идеје сада је рушевина...“ Џон Б. Кели, један од англо-америчких историчара, у часопису „Нешнал Ривју“, маја 1995, написао је да ће Малколмова књига „информисати судије међународног суда да у Хагу (када дође време) суде о кривци Радована Караџића и Ратка Младића за геноцид који су спроводили у Босни“. Да би се установио историјски континуитет злочина у ратовима на Балкану, издат је, као репринт са новим предговором, *Карнегијев извештај* (*The other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment inquiry in retrospect with a new introduction and reflections of the present conflict*, by George F. Kennan) из 1913. године, у којем су тумачени злочини који су починиле зараћене стране балканских држава, махом у односу на турско или словенско муслиманско становништво. Тиме се јавности, али и научним круговима, сугерисала вертикала злочина и насиља над (муслиманским) цивилима на Балкану.